

ARADI CSABA

A TISZA ÉS A TERMÉSZETVÉDELEM

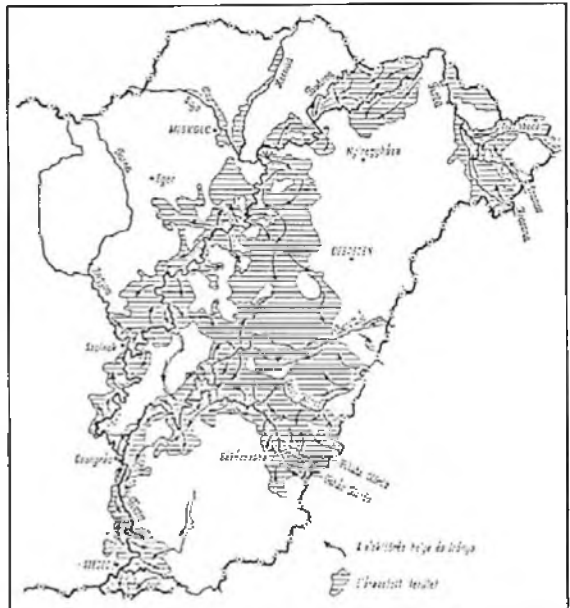
Ha a Tiszával, a Tisza által kialakított és abból táplálkozó környezeti rendszerekkel természetvédelmi szempontból foglalkozunk, nem kerülhető ki a kérdés rövid történeti áttekintése. Természetesen itt az ember, a folyó és a víz által szabályozott életközösségek egymásra hatására gondolunk. A továbbiakban a szigorú történeti sorrend mellőzésével néhány fontos jelentőséget kívánok az ökológus-termeszctvédő szemével láttatni. A folyóölgyek nem csak az ember (vagy folyókhoz kötődő kultúrák) megtelepedéséhez nyújtottak kedvező feltételt azzal, hogy az élet egyik nélkülözhetetlen feltételét biztosították, de mindig igen változatos, sokszor megjelenésükben eltérő környezeti egységeket (erdőket, lápokot, réteket, legelőket stb.) tápláltak, tartottak folyamatos fejlődésben. A kontinenseket keresztülszelő, a hegységeket a tengerrel összekötő folyók természetes vándorlási útvonalai (migrációs folyosói) a növény- és állatfajok sokaságának. Nem véletlen, hogy a folyók mentén vannak a hegyvidék és az alföld élővilágának, távoli tájak fajainak találkozóhelyei, melyek kiemelkedő biológiai változatosságukkal mindig a táplálék után kutató embert is.

Ernek a biológiai tövényyszerűségnek a felismerése napjainkban a természetvédő ökológus szakembereket arra ösztönözte, hogy földrésznünk természetes kevéssé kitétt zónáiban – a folyóölgyeken kívül pl. Kelet- és Közép-Európában az államhatárok vonalában – zöld folyosók kijelölésére tegyenek javaslatot. Ha ezek a folyosók összekötik a nagy biológiai változatosságú élőhelyeket, azokat a menedékhelyeket (refugiumokat), ahol az élővilág átvészelte az ember természetátalakító beavatkozásait, akkor lehetőség kínálunk, hogy rajtuk keresztül ismét meghódíthassák a károsított élőhelyeket. Különösen fontosak ezért azok a menedékhelyek, amelyek a szabad vándorlást segítő, természetes vagy természetközeli állapotú migrációs utakhoz – illyenek a folyóölgyek, pl. a Tisza is – közvetlenül kapcsolódnak.

Különösen a folyókat, vagy nagyobb természetes élőhelyeket keresztülszelő létesítményeket kell emiatt gondosan megtervezni. Gondoskodni kell arról, hogy az ártéren (hullámtérén) se szakadjon meg a természet kontinuitása. Ezt a problémát veti fel az autópályák tervezése is. Az elmúlt évszázakban a Tisza hullámtérén egyre több beruházó jelent meg, az önkormányzatok is fejlesztési lehetőségeit látják a hangulatos, a külföldiek által is keresett táj idegenforgalmi potenciáljának kihasználásában. Ezek a fejlesztési elképzelések, amennyiben elszakadnak az ökológiai elvektől, jövéthetetlen károkat okozhatnak a Tisza és a Tiszát kísérő természeti rendszerek életében. Meg kell győzni a beruházókat, ha a meggyőzés nem segít, jogszábályi úton kell biztosítani a hullámtér sérthetlenségét. Az üdülőtelepek fejlesztését a hullámtérén kívül, a mentett oldalon lehet biztosítani. Megfelelő tájfejlesztéssel, parkosítással, fásítással ezek a területek „összenöhetnek” az ártéri élőhelyekkel anélkül, hogy átvágnák, károsítanák a védendő zöld folyosót. Természetesen ebben a védelmi elvben helye van a tiszai fürdőzés fejlesztésének is, ha ezeknek a fürdőhelyeknek a kialakítása nem jár erdőirtással, megközelítésük a gyalogos és kerékpáros forgalomra korlátozódik, s csak a legzűkebb infrastruktúrát (ve, öltöző) építjük ki.

Óriási természeti változatosságuk, refugium jellegük miatt külön kell szólni a Tisza kanyarulatainak átvágása során kialakult holtágakról és a természetes úton lefűzött morotvákorról. Ezek mindegyikét védetté kellene nyilvánítani, mert pusztulásuk gyorsuló ütemben folytatódik. Nem megoldott a vízutánpótlásuk, a horgászgyepek által betelepített, faunánktól idegen növénycso halak kipusztítják gazdag és védendő hínarvegetációjukat, sok helyen a holtágakat tisztítatlan szennyvíz befogadjává tették. Ezeknek az élőhelyeknek a védelme nem választható el a Tiszától, sorsukról közös rendezési-fejlesztési tervben kell gondoskodni.

Nem vitatva az ármentesítés szükségességét, meg kell állapítani, hogy az, mint a világ egyik legnagyobb tájátalakító beavatkozása, az Alföld természetes rendszereinek fejlődése szempontjából ökológiai katasztrófa minősíthető.



Hogyan öntötte el a Tisza az Alföldet. /A magyar vízszabályozás története. Szerk.: Uhrig Dénes. OVH kiadása Bp. 1973./

A Tisza szabályozásával nem csak az ártér, a folyó élővilága is megváltozott. Megszűnt a messze földön híres halbőség, amikor még tréfásan úgy jellemezték a Tiszát, hogy kétharmad rész halból és egyharmad rész vízből áll. A gátak közé szorított víz nem öntötte el a réteket, ezzel megszűntek az ívőhelyek, s azok a sekély, jól átmelegedő vizek, ahol az ivadékv zavartalanul fejlődhetett. A Vásárhelyi fele szabályozás ökológiai hatásain túl igen nagy gondot okoz, hogy a Tisza folyamatosan lecsökkent medrét. A szabályozás negatív hatását csak felerősíti a vízgyűjtő terület drasztikus átalakulása. Az erdők kitermelésével elpusztult az a rendszer, amely lassította a csapadék lefutását, megakadályozta a gyors beszivárgást, azaz mint egy szivacs, magában tartva a vizet, szabályozta a folyó vízjárását, védte a vízgyűjtőt a talajpusztulástól, az eróziótól. A vízgyűjtő természeti rendszereinek károsodásával megnőtt az árvek által szállított iszap mennyisége, a korábbi két-három árhullám helyett jóval több vonul le a folyón. A vízjárás még egyenletlenebbé vált. Nőtt az igen alacsony, s igen magas vízállású napok száma. Alacsony vizek esetén a lecsökkentett vízmederbe visszaáramlik a talajvíz, így például a Felső Tiszavidéken a szabályos időben a folyóparti településekben kiszáradnak a kutak.

A Tisza szabályozása felborította a közel kétféle hektár kiterjedésű őst ártér vízméregét. Hatalmas területeken vízhiány, máshol felesleg keletkezett, ami a mikroklímát is megváltoztatta. A Tisza szabályozásának első kísérletei jól szemléltetik a kontinentális klíma szélsőségeiből fakadó kétféle problémát. A Hortobágyi melletti ember szerint két isten kellene a pusztának: egy, aki árasztja, s egy, aki szárazítja. Ugyanez a gondolat került más formában a Mirhó gát építésének kérszázadik évfordulója megemlékező kiadvány címlapjára: „Áldás és átok a víz.” Ez a kétféle jellegzetes a korai ármentesítéskor, a Mirhó gát építését is. Az árvek ekkoriban a víz megzabolozását verssel dicséri Erdődi Lajos: „...felhatott az égbe sok szegény insége Amellyet okozott Mirhó dühössége”

Néhány évvel később a nagykovácsok már nem a víz miatt, hanem a víztől keseregnek. Sok parasz hangzik el a kiszáradt területek „székes volta” és „hasznavehetlensége” miatt. A Tisza a „fokokon” kilépve termékeny iszappal borította el a réteket, legelőket, mindig felújítva vazokat. A kezdeti vízrendezések problémái már bizonyították, hogy nem csak a víz elvezetése, de odavezetése is gondoskodni kell. Sajnos az Alföld mai tragédiája, hogy a hetvenes évek nagy térségi meliorizációs

során erről a fontos, sok gyakorlati tapasztalattal alátámasztott vívről ismételten megfőledkeztek.

A Tisza „gyermekai” közül talán legjelentősebb a Hortobágy. a Közép-Tiszavidék legsikibb kistája. Fejlődése szorosan kapcsolódik a Tiszához, hiszen teljes területe nagy alföldi folyónk árterre volt. Áradások idején néha az egész terület szinte tengerré vált, amelyből kisebb-nagyobb szigetek formájában a hátrak emelkedtek. Irásos emlékek bizonyítják, hogy gyakran Tiszacségeről Nádudvarra – keresztül a pusztán – csónakkal el lehetett jutni. A mai kép, a rövidfűvű szikes pusztai is a Tiszának köszönhető létét. A folyó sóban gazdag vize, az időszakos vízborítás, a nyári kiszáradás együttesen okozták a szikesedést. A táj utolsó eredeti képét az erdőkkel, mocsarakkal, magasfűvű rétekkel tarkított tájat az ember átalakította. A Hortobágy a beavatkozások ellenére meg tudta őrizni természeti gazdaságát, amit jórészt a Tisza, a nagy észak-déli vándorlási útvonal közelségének köszönhet. Ma is Európa egyik legnagyobb madár- vonulási centrumaként tartják számon. Nagy kiterjedése, érintetlensége óriási vonzerőt jelent az érzékenyebb fajok számára is.

A pusztai nemzeti parkká nyilvánításával megindult rekonstrukciós munka legelső feladatának a vízi élőhelyek megőrzését, gazdagítását tekintette. A Tisza vizét csatornákon keresztül sikerült visszavezetni az éltető eleműktől megfosztott mocsarakba. Az élővilág gyors és pozitív reakciója jelezte, hogy természet- védelmünk jó nyomon jár.

Sokan a természet emberközpontú értelmezése miatt nem érzékelik, hogy a vizeknek ökológiai értelemben nincs kártétele. Az áradások „munkája” ugyanúgy hozzátartozik egy táj fejlődéséhez, mint a napsütés. Ebben a megközelítésben „csak” az embernek, az emberi javaknak okozott kártól beszélhetünk, aminek elhárítása a vizektől táplált ökológiai rendszerek ciszegényedéséhez, pusztulásához vezethet. Egy adott – esetleg az ember számára kedvezőtlen – környezeti állapotban, egy vagy több természetes, a speciális feltételekhez alkalmazkodott ökológiai rendszer tartozik, amit emberi beavatkozás pl. vízrendezés megszüntethet, károsíthat. Ma sem tudjuk, s ezt már soha nem ismerhetjük meg, hány faj esett áldozatul a lecsapolásoknak anélkül, hogy az ember megismerhette volna őket, hogy emléküket legalább a tudományos leírások megőrizhették volna. Vannak azonban adataink arról, hogy az Ecsedi-láp, Nagy-Sárrét csodálatosan gazdag madárvilága hogy pusztult lépésről-lépésre a lecsapolások során. Ebből az adatsorból következtethetünk arra a felbecsülhetetlen genetikai veszteségre, amely a Tisza-völgyet érthette.

Óriási tehát a ma emberének felelősége. Természetvédelmünk egyik legfontosabb feladata az Alföld megmaradt élővilágának, az elpusztult élőhelyek töredékének megőrzése. Ennek megvalósításában kiemelkedő a folyóvölgyek, árteri erdők, kaszálórétek a folyókat kísérő holtágak, morotvák védelme.

A Tisza természeti gazdasága tájképi változatossága miatt már eddig is felkeltette a kutatók és a természetvédők érdeklődését. Az alábbi táblázat bemutatja a védette nyilvánítás eddigi eredményeit és a folyamatban levő bővítési munkákat.



Védett terület neve	Terület nagysága	Folyószakasz hossza
Szatmár-Bereg TK	23136 ha	36 km
Tiszatelek-Tiszaberceli TT	1566 ha	22 km
Bodrogzugi TK	4289 ha	8 km
Tiszadobi árter TT	1030 ha	8 km
Kesznyéti TK	4359 ha	9 km
Tiszacségeri hullámtér TT	723 ha	6 km
Tiszadorogmai Góbe-erdő TT	172 ha	2 km
Tiszafüredi Madárrezervátum TT	3364 ha	9 km
" " bővítése	3600 ha	12 km
Közép-Tiszai TK	7670 ha	119 km
Tőserdő	698 ha	2 km
Pusztaszeri TK	22151 ha	
Mártélyi TK	2213 ha	34 km
Összesen:	71370 ha	
+ bővítés	3600 ha	270 km

Tekintettel a folyó veszélyeztetettségére ez az eredmény kevés! **A Tisza teljes hazai szakaszát védetté kell nyilvánítani!** A védettség feltételeit egy - a jelenlegi természetvédelmi jogszabálynál lazább védelmi keret biztosító - általános tájvédelmi törvény teremthetné meg. A védelemnek ki kell terjednie a teljes hullámtérre, a Tiszától elszakított holtágakra, morotvákra, vagyis minden olyan környezeti elemre, amit a Tisza teremtett és élte.

Különösen fontos a sajátos tájképi értéket képviselő árteri ligeterdők megóvása, a bennük okozott károk mielőbbi felszámolása.

A Tiszával, annak természeti környezetével kapcsolatos magatartásunkat meg kell változtatnunk, fel kell hagynunk a természet kirablásával, fel kell fedeznünk igaz értékeit, s meg kell találnunk helyét pótolhatatlan nemzeti kincseink sorában.

dr Aradi Csaba / 1944 / biológia-kémia szakos tanár. A Hortobágyi Nemzeti Park igazgatója, címzetes egyetemi docens (KLTE). Az ökológia-etológia határkérdésével foglalkozik.

